

УДК 343.97 + 323.14

Швагер Юлія Іванівна –

старший науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України, кандидат політичних наук

До питання про стан і тенденції поширення ксенофобії в Україні

У статті здійснено аналіз стану та тенденцій поширення ксенофобії в Україні. Досліджено чинники, що впливають на позитивну динаміку цього процесу.

Ключові слова: ксенофобія, злочини на ґрунті расової та національної ненависті, фактор, національна безпека.

Постановка проблеми. Вирішення завдання підтримання стабільності міжнаціональних відносин на державному рівні визнано в якості одного з концептуальних пріоритетів політики національної безпеки України. На етапах його реалізації, поряд із відповідним законодавчим забезпеченням, мають місце конкретні позитивні напрацювання. Разом із тим, у межах нормотворчого процесу та процесу правозастосування існує низка проблемних питань. Серед наслідків збереження стану їх невирішеності (зокрема, питань посилення превентивного компоненту діяльності у реагуванні на прояви ксенофобії та забезпечення невідворотності покарання за злочини на ґрунті расової чи національної ненависті) є загроза не лише позитивної динаміки розвитку даного виду злочинності, а й дестабілізації, формування конфліктогенного потенціалу у відносинах національних груп українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання удосконалення українського законодавства щодо захисту від протиправних посягань на расовому чи національному ґрунті протягом останнього часу досліджувалися у наукових працях, зокрема, О. А. Мартиненка, А. М. Ігнатова, Л. І. Рябошапка, В. С. Березняка, О. В. Пономарьова, О. П. Гороха.

Окремі аспекти поширення проявів ксенофобії в Україні висвітлювалися, зокрема, науковцями: В. О. Глушковим, В. О. Котигорен-

ко, О. М. Майбородою, І. О. Кресіною, М. В. Пашковською, В. В. Логвінчук та ін.

Метою статті є аналіз сучасного стану та тенденцій поширення ксенофобських проявів в Україні; визначення чинників, що впливають на позитивну динаміку цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Згідно з інформацією, оприлюдненою під час зустрічі членів Європейської Комісії проти расизму та нетерпимості з представниками підрозділів МВС, протягом 2004–2011 рр. було скоєно 27 злочинів, відповідальність за які передбачена ст. 161 Кримінального кодексу України “Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань” [1].

За даними Державної судової адміністрації України щодо стану розгляду кримінальних справ за вищевказаною статтею КК України, за період 2008–2011 рр. мова має йти, зокрема, про надходження 7 кримінальних справ за фактами злочинів, пов’язаних із проявами расової та національної нетерпимості, й винесення обвинувального вироку відносно 14 осіб [2].

Вітчизняні та міжнародні правозахисні організації наводять дані, що в разі різняться від офіційної статистики правоохоронних і судових органів, із акцентами на збільшенні кількості таких злочинів протягом останнього часу та належності до їх об’єктів не лише іноземців, а й громадян України “несвропейської” зовнішності (ромів, кримських татар, інших).

Так, за результатами моніторингу Харківської правозахисної групи, за період з квітня 2011 р. по квітень 2012 р. було скоєно 62 злочини на ґрунті ненависті. Ці показники, за словами співголови групи Є. Захарова, перевищують показники двох попередніх років [3].

Якщо у 2010 р., за інформацією міжнародної організації Human Rights Watch, можна констатувати зменшення “насильницьких нападів” “расистського окрасу” до 15 випадків (порівняно з понад 80 у 2007–2008 рр.), то вже до липня 2011 р. кількість “таких інцидентів” становила 13 [4].

При цьому, попри наявність різних даних і підходів до визначення кількості злочинів на ґрунті національної і релігійної ненависті, жоден із варіантів не може розглядатися як такий, що у повній мірі відображає реальний стан із масштабами їх поширення, в першу чергу, зважаючи на високий ступінь латентності.

В аналізі причин високої латентності злочинів на ґрунті расової, національної ненависті, на думку науковця А. М. Ігнатова, мова має йти, зокрема: а) про “недостатню розвиненість” системи накопичення та обміну інформацією між правоохоронними органами, відсутність “єдиної форми статистичної звітності” щодо даної категорії злочинів і критеріїв їх відмежування від інших діянь; б) нерідко – про небажання правоохоронних органів реєструвати злочини даної категорії через “складність розслідування” й “широкий резонанс” серед громадськості; в) про особливості, пов’язані із

об'єктом таких злочинів, як то нелегальний статус, незнання або “недостатнє володіння” мовою, законодавством, “порядком і процедурою звернення до правоохоронних органів” країни перебування, страхом щодо можливої “помсти” з боку злочинців тощо [5, С. 153–155].

Відсутність інформації щодо реального стану злочинності на ґрунті національної та релігійної ненависті, щодо масштабів поширення явища ксенофобії ускладнює формування ефективної стратегії протидії їх зростання та розвитку. Між тим, без дієвої системи запобігання позитивної динаміки згаданих процесів (навіть у середньостроковій перспективі) існує пряма загроза дестабілізації суспільних відносин і підтримання безпеки в державі.

У пошуках рішень питань протидії зростанню злочинності на ґрунті національної ненависті та інтенсифікації процесу поширення ксенофобії не має лишатися поза увагою факт перебування їх у причинно-наслідковому зв'язку із процесами у середовищі та, як наслідок, неможливості досягнення результату виключно карними і процесуальними засобами.

Ситуація із масштабами впливу згаданих явищ на суспільні відносини залежить від низки різних чинників та умов. Йдеться про складові середовища, що впливають на систему відносин “індивід” – “група” – “суспільство/державна”.

На індивідуальному рівні ними є фактори та умови, що визначають психологічні особливості суб'єкта, “особливості виховання”, рівень розвитку його “соціальної адаптивності і толерантності” тощо [6].

На груповому – чинники, що зумовлюють не лише позиції конкретної групи у соціальній структурі та ієрархію цінностей у її межах, а й систему впливів і механізмів взаємодії у площині “група – індивід”. У наукових колах поширеною є точка зору щодо “схильності” людей “завжди ... сприймати і оцінювати життєві явища через призму традицій і цінностей власної групи”, яка, в свою чергу, виступає “в якості еталона чи оптимуму: “Ми” (свої) краще, ніж “Вони” (чужі)” [7, С. 104].

У межах суспільства мова має йти про процеси в економічній, політичній, політико-правовій, соціокультурній та інших галузях. Вплив їх на інтенсифікацію проявів ксенофобії, національної та релігійної нетерпимості в Україні визначається, великою мірою, загальним контекстом внутрішніх системних змін у країні, динамікою, властивостями та етапними підсумками їх розвитку.

Становлення української державності від початку 1990-х років відбувалося в умовах необхідності вирішення різних за походженням й характером завдань. Однією з особливостей цього процесу стало передування політичних реформ створенню економічної та соціальної бази, необхідної для ефективної їх реалізації. Як наслідок, зміни форм власності, структурна перебудова економіки, послаблення ролі держави на етапах трансформацій в економічній та соціально-економічній галузях супроводжувалися проце-

сами та явищами, надзвичайно болючими для вихованого в егалітарних цінностях суспільства (зокрема, падінням життєвого рівня переважної частини населення, поглибленням диференціації за соціальним статусом, зростанням рівня безробіття тощо). Надалі розвиток таких процесів та явищ за відсутності або недосконалості інструментарію послаблення їх руйнівної дії, став одним із чинників формування середовища, сприятливого для накопичення і посилення напруженості не лише у площині взаємодії “суспільство – держава”, а й у відносинах різних сегментів і груп багатоскладового суспільства. В останньому випадку до “виходів” акумульованого негативного потенціалу належать й прояви ксенофобії, національної та релігійної нетерпимості.

Важлива роль у нейтралізації розвитку таких проявів та ідей належить ідеології, системі цінностей та орієнтирів, визнаних в якості пріоритетних у суспільстві. Вони повинні “адекватно” відображати практичний досвід життєдіяльності соціуму, не суперечити центральному положенню “соціокультурного закону” щодо відповідності соціальних відносин та їх культурних основ [8, С. 483].

Між тим, особливістю перехідного періоду є руйнування усталеної ієрархії цінностей і норм, втрата чинною ідеологією стабілізуючої ролі в соціумі. Для України у пострадянський період масштаби руйнування “традиційного соціокультурного ядра та ... суспільної моралі” можуть бути співставними, за словами академіка НАН України М. Поповича, із матеріальними втратами, “руйнацією продуктивних сил ... часів останньої війни” [9]. У пошуках же ідеологічних орієнтирів розвитку, підтримуваних переважною більшістю населення країни, актуалізувалися вже історично складні для вирішення проблеми ідентифікації, єдиних ментальних основ, питання релігійних пріоритетів тощо.

Значні труднощі та протиріччя між: а) необхідністю формування єдиної концепції громадянськості та недостатньою сформованістю цінностей і уявлень, спільних для всіх соціальних груп; б) розвитком регіональної ідентичності та потребою формування єдиної національної ідентичності; в) зростанням вираженої етнічної ідентичності, що характеризується культурними цінностями і традиціями окремих етнічних груп, і створенням загального культурного простору української держави, – на переконання науковців Л. Орбан–Лембрик і К. Коростеліної [10], – були і залишаються невід’ємними складовими процесів становлення і розвитку української державності та нації.

При цьому, розбіжності у системі “цінностей, традицій і звичаїв, що формувалися не одне покоління”, в тому числі у питанні української державності, як зауважує науковець М. Саппа, нерідко є “джерелом нетерпимості та можливої конфліктності” у ставленні один до одного навіть серед представників української (в етнічному розумінні) нації [11, С. 16].

З питань “державницької ментальності” та етнічної ідентифікації серед громадян України – жителів різних регіонів, за словами науковця М. Рябчука, мова може йти про поширеність “фобій” не лише відносно іноземців, а й власне “самих себе” [12].

Відсутність сталості ідеологічних засад державного розвитку, а також будь-які кроки, спрямовані на трансформацію ідеологічного плюралізму в суспільстві в ідеологічне протистояння із жорсткими лініями розколу, в площині міжнаціональних відносин надалі лише сприятимуть “перебуванню на поверхні” об’єктивно існуючих протиріч між різними групами багатонаціонального суспільства; поширенню, в тому числі екстремістських, ідей та переконань націоналістичного характеру.

Між тим, політизація питань мовних, етнічних/національних розбіжностей (в особливості напередодні та у ході виборчих кампаній до органів влади державного і регіонального рівнів) нерідко використовується представниками партій та об’єднань в якості складової інструментарію із “підвищення” власних електоральних рейтингів серед населення України. Ретрансляція ідей ксенофобського змісту відбувається, зокрема, через ЗМІ та соціальні мережі.

Окрім того, на сталих засадах, по суті, безперешкодним доступ до такого роду матеріалів у мережі Інтернет лишається на сторінках таких організацій і об’єднань, як “Соціал-націоналістична Асамблея”, “Український рух проти нелегальної міграції”, “Патріот України”, “Автономний опір” та інших.

Із сукупності чинників політико-правового характеру, що не сприяють збереженню міжнаціональної стабільності в країні, мова має йти про відсутність завершеності законодавчого урегулювання питань, пов’язаних із процесами повернення, облаштування і соціальної адаптації осіб та їх нащадків із числа депортованих у XX столітті за національною ознакою. У політико-географічному відношенні найбільш гостро такого роду проблеми постають у регіоні з найбільшою кількістю репатріантів за національною ознакою – для АР Крим¹.

Невирішеність на вищому законодавчому рівні, зокрема, питань статусу, обов’язків і гарантій держави перед категорією репатріантів із числа депортованих за національною ознакою, звужуючи можливості доступу представників останньої до матеріальних і фінансових ресурсів, спонукає їх серед іншого, до пошуків “відновлення” “стартової нерівності”, в тому числі шляхом правопорушень і злочинів. Такі дії у поєднанні із розбіжностями у поглядах і переконаннях представників різних національних груп півострова на низку питань політико-правового та економічного розвитку [13], в свою чергу, формують підґрунтя для накопичен-

¹*Примітка.* Наприкінці 1980-х на кримський півострів повернулося більше чверті мільйона кримських татар.

ня протиріч у галузі міжнаціональних відносин, для поширення такого явища як ксенофобія.

Ксенофобія по відношенню до татар, яка підігрівається “зусиллями”, перш за все, регіональних і місцевих ЗМІ, представників деяких політичних сил [14], проявляється у вигляді образ, актів вандалізму по відношенню до татарських чи мусульманських культурних і релігійних закладів або навіть фізичних нападів.

Не сприяє стабілізації ситуації наявність гострих проблем соціально-економічного характеру в масштабах Республіки в цілому, а також належність АР Крим до одного з найбільш криміногенних регіонів України.

Висновок. Таким чином, різні прояви ксенофобії і, зокрема, злочини на ґрунті національної ненависті, є одними із потенційних загроз для національної безпеки України. Наразі масштабність поширеності їх в цілому не сягає рівня, який можна визначити як критичний для суспільства й держави. Разом із тим, зберігається низка чинників та умов, здатних прямо чи опосередковано сприяти позитивній динаміці та інтенсифікації цього процесу.

Система заходів із вирішення завдань запобігання поширенню проявів ксенофобії як однієї із загроз національній безпеці України повинна мати багаторівневий та комплексний характер, заторкуючи різні галузі життєдіяльності українського суспільства; поєднуючи рішення державних органів влади й зусилля правозахисних організацій, громадських рухів.

Список використаних джерел

1. Делегация Єврокомісії проти расизму та нетерпимості відвідала МВС України (5 квіт. 2011 р.) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/517835.
2. Судова статистика. Інформація про стан розгляду справ за ст. 161 Кримінального кодексу України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.court.gov.ua/sudova-statystyka.
3. Кондратьєва О. Ксенофобія в Україні: невтішні тенденції / О. Кондратьєва // Юрид. вісник. – 2012. – № 26. – С. 5. – 30 черв.–7 лип.
4. Human Rights Watch. World Report 2012: Ukraine / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.hrw.org/sites/default/files/related_material/ukraine_2012.pdf.
5. Игнатов А. Латентность преступлений, совершаемых на почве ненависти / А. Игнатов // Противодействие ксенофобии, экстремизму и терроризму в современном обществе : науч. тр. Международ. науч.-практ. конф. – Симферополь : КРП Изд-во “Крымчупедгиз”, 2012. – С. 151–156.
6. Горбачова О. Явище ксенофобії: соціально-психологічний вимір / О. Горбачова // Соціальна психологія. – 2008. – № 5. – С. 123–128; Градецька Н. Сім’я як суб’єкт запобігання злочинності неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / Н. Градецька. – Запоріжжя, 2010. – 20 с.; Орбан-Лембрик Л. Толерантність як основа адекватних взає-

мин у полікультурному світі / Л. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. – 2008. – № 4. – С. 73–85.

7. Чаплон Ю. Ксенофобия как фактор дестабилизации общества / Ю. Чаплон // Противодействие ксенофобии, экстремизму и терроризму в современном обществе : науч. тр. Международ. науч. – практ. конф. – Симферополь : КРП Изд-во “Крымучпедгиз”, 2012. – С. 103–107.

8. Ахиезер А. Россия: критика исторического опыта (социокультурная динамика России) / А. Ахиезер. – Новосибирск : Сибирский хронограф. – 1998. – Т. 2. – 600 с.

9. Веденєєв Д. Ідейно-духовні та соціально-психологічне коріння екстремістських проявів у сучасній Україні [Електронний ресурс] / Д. Веденєєв. – Режим доступу :

www.dc-summit.info/temy/bezopasnost/1577-idejnoduhovni-ta-socialnopsihologichni-korinnja-ekstremistskih-projaviv-u-suchasnij-ukraini-chastina-1.html.

10. Орбан-Лембрик Л. Толерантність як основа адекватних взаємин у полікультурному світі / Л. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. – 2008. – № 4. – С. 73–85; Орбан-Лембрик Л. Феномен групи в соціальній психології: від старого знання до нового / Л. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. – 2006. – № 6. – С. 72–94; Коростелина К. Система социальных идентичностей: опыт анализа этнической ситуации в Крыму / К. Коростелина. – Симферополь : “Доля”, 2002. – 255 с.

11. Саппа М. Правий екстремізм на тлі державницької ментальності жителів України: регіональний погляд / М. Саппа // Правий екстремізм і толерантність: з досвіду України та Німеччини. – К. : Заповіт, 2008. – С. 15–20.

12. Рябчук М. Розщеплений світ: до проблеми “кресової” ксенофобії [Електронний ресурс] / М. Рябчук. – Режим доступу :

<http://www/geocities.com/ukrexlibris/riabchuk/r02/html>.

13. Ставлення жителів Криму до імовірних загроз та до питань, які мають значний конфліктний потенціал. Проект Українського Центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова “Проблеми Криму в контексті регіональної і національної безпеки” // Національна безпека і оборона. – 2011. – № 4/5. – С. 27–39.

14. Кримські ЗМІ. Мова ворожнечі. Аналітичний звіт ГО “Євпаторійський центр регіонального розвитку” / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.scribd.com/doc/58455511.

В статье осуществлен анализ состояния и тенденций распространения ксенофобии в Украине. Исследованы факторы, которые влияют на позитивную динамику этого процесса.

The article deals with the analysis of the state and tendencies of spread of xenophobia in Ukraine. The factors to affect the positive dynamics of this process are examined.

Стаття надійшла до редакції журналу 27 вересня 2012 року.